

Erkenning: het herstel van sociale relaties

Erkenning – de behoefte om gehoord en gezien te worden – heeft de laatste decennia als fenomeen zowel in het publieke debat als in de wetenschap toenemende aandacht gekregen. Om erkenning vragen betekent dat iets gezien, toegegeven en hersteld moet worden. In mijn onderzoek *Narratives of (In)justice* richtte ik me op de vraag hoe historische gebeurtenissen nog steeds in onze samenleving doorwerken. Hoe worstelt Nederland met zijn gewelddadig verleden en waar zijn mensen naar op zoek als zij om erkenning vragen?

Weduwe Cawi bij het graf van haar in 1947 in Rawagade vermoorde echtgenoot Bitol.

Nicole Immler

Universitair hoofddocent aan de
Universiteit voor Humanistiek in Utrecht

Sinds de Tweede Wereldoorlog zijn er tal van instrumenten en maatregelen ontwikkeld om onrecht te erkennen: strafprocessen (berechting van daders), historische commissies (bijdrage aan waarheidsvinding), restitutie (teruggave van eigendommen), herstelbetalingen (compensatie van leed), excuses, herinneringscultuur en geschiedenisonderwijs. Allemaal instrumenten om slachtofferleed te erkennen, in de hoop daarmee betere samenlevingen te creëren waarin de verschillende groepen getroffen en zich gehoord voelen. *Transitional Justice* is het veld waarin sinds de jaren negentig werd onderzocht hoe al deze instrumenten eigenlijk werken. Er is veel geloof in de kracht van deze instrumenten van erkenning, maar er is nog weinig systematische kennis over de effecten ervan: leiden ze tot het soort van erkenning waar de slachtoffers en hun families naar op zoek zijn?

Withuis in haar boek *Erkenning* (2002) schreef, in het uitgebreide 'oorlogswelzijnsbeleid' van de jaren zeventig: therapieën en pensioenen voor slachtoffers.¹ Deze overgang van een zwijgcultuur in de periode van wederopbouw naar een nieuwe praatcultuur, was een strijd om ook verschillen in oorlogservaringen te erkennen. Wat toen als emancipatie ervaren werd, werd later respectloos geassocieerd als 'traumacultuur', een sceptis die zich in de jaren negentig doorontwikkelde tot het etiket 'klaagcultuur'.

Sociologen als Abram de Swaan bekritiseerden deze individualisering en psychologisering van leed vanwege het buiten beeld houden van de sociale en politieke dimensies van het historisch onrecht en van de vraag hoe het tot dit onrecht kon komen en wie had gefaald. Het is goed als er sprake is van erkenning in de spreekkamer, maar leidt het er ook toe dat de politiek en de samenleving hun verantwoordelijkheid nemen?

Eind jaren negentig zien we naar aanleiding van het internationale debat rondom de restitutie van Joodse eigendommen dan ook een belangrijke verschuiving in de Nederlandse discussie: de 'patiënten' werden 'eisers'. De Joodse gemeenschap sprak over 'akkoorden' en maakte afspraken met overheden, verzekeringsmaatschappijen, banken en de beurs om terug te krijgen waar zij recht op hebben. Op deze manier verzetten zij zich tegen de taal van 'een financiële tegemoetkoming op morele gronden' die de overheid tot dan toe sprak: het ging hun om correctie van roof en onrecht en niet om een vergoeding voor leed.² Terwijl slachtoffers eerder zwak moesten zijn om gehoord te worden, bood nu de zakelijke taal van de restitutie een platform voor stemverheffing. Het ging nu niet meer alleen over een psychologische maar ook een materiële realiteit, niet meer alleen over hun trauma, maar ook over de verantwoordelijkheid van degenen die het leed hadden veroorzaakt. Dit voelde voor velen bevrijdend.

In de laatste jaren zien wij steeds meer een juridificering van het erkenningsvraagstuk: slachtoffers dienen claims bij rechtbanken in of zij dreigen met een claim in de hoop op een schikking: vaak hun laatste middel om

Wij moeten de blik niet alleen op daders of slachtoffers richten, maar op hun hele sociale 'web'

In dit artikel laat ik eerst zien hoe er door de tijd heen is gedacht over erkenning en hoe dit ook tot een bepaalde miskennis heeft geleid. Vervolgens bespreek ik enkele cassussen waaruit we een belangrijke les kunnen leren: onze kijk op erkenning is te smal, te individualistisch. Erkenning is namelijk relationeel. Of zoals de psycholoog Ina Ykucic het formuleerde: 'Het gaat om het web, noch om de spin, noch om de vlieg'. Wij moeten de blik niet alleen op daders of slachtoffers richten, maar op hun hele sociale 'web'. Wij moeten dus ook nadenken over bredere vormen van erkenning.

Van de spreekkamer naar de rechtbank

Terwijl de overheid na 1945 probeerde om iedereen als 'gelijke burger' te zien om de natie te herstellen, creëerden artsen en therapeuten vanaf de jaren zestig nieuwe categorieën om de fysieke en later ook de psychische verschijnselen die slachtoffers aan de oorlog hadden overgehouden een naam en daarmee legitimiteit en erkenning te geven. Dit mondde uit, zoals Jolande

erkenning te kunnen eisen. Erkenning van leed wordt dan in toenemende mate in termen van individuele financiële compensatie afgehandeld. Maar biedt dit de erkenning waar de eisers op hopen?

Historisch onrecht: enkele casussen

Erkenning krijg je niet zomaar, meestal komt het mondjesmaat en duurt het even. Enkele casussen uit de recente geschiedenis zijn hierin illustratief. Ten eerste de 'weduwen van Rawagede': Tien jaar lang voerden Indonesische slachtoffers civiele rechtszaken in Den Haag tegen de Nederlandse Staat voor misdaden van het Nederlandse leger tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd (1945-1949).³ In 2011 was er een spraakmakend vonnis, dat de Staat aansprakelijk stelde voor de standrechtelijk executie van mannen uit het dorp Rawagede in West-Java. Deze erkenning werd gevolgd door officiële excuses en een individuele compensatie aan enkele weduwen. Het duurde nog bijna tien jaar voordat ook de kinderen wiens vaders waren geëxecuteerd en die om 'gelijke behandeling' hadden gevraagd dezelfde rechten werden toegekend. In oktober van dit jaar besloot de Tweede Kamer om ook hen te compenseren. Deze casus laat zien dat de erkenning van specifieke individuen ook betekent dat anderen zich miskend kunnen voelen.

Terwijl erkenningsbeleid op het eerste gezicht gaat over de *dialog* tussen tegenover elkaar staande partijen (de betreffende groep tegenover bijvoorbeeld de overheid), blijkt uit mijn onderzoek dat het ook gaat over de *dialog* binnen families en gemeenschappen. De koloniale erfenis bijvoorbeeld, is binnen families vaak zeer complex, resulterend in zowel meervoudige (loyaliteits-) conflicten, als solidariteitsacties. Als decennia na de oorlog de (klein)kinderen van Indische Nederlanders nog steeds de strijd om erkenning voeren, dan geven zij niet alleen een stem aan diegenen die zij als stemloos hebben ervaren, hun (groot)ouders, maar ook aan zichzelf. Het is een manier om zich solidair te tonen met hun families: *'mijn oma zit op mijn schouders en kijkt mee'*.

Het gaat ook om het gehoord worden binnen de eigen familie, door verschillende generaties heen

Ook in de Joodse gemeenschap leeft deze intergenerationale dynamiek: het idee 'morele erfgenaam te zijn van de Holocaustslachtoffers'. Maar vaak zorgde het

Bron: Toussaint Kluiters/ANP

Leden van het Centraal Joods Overleg in gesprek met het kabinet over de teruggave van Joodse tegoeden, maart 2000.

Holocaustverleden ook voor vervreemding binnen het gezin. Daarom zijn de processen van erkenning vaak ook zo emotioneel: het gaat ook om het gehoord worden binnen de eigen familie, door verschillende generaties heen.⁴

Velen waardeerden het daarom dat de financiële genoegdoening niet beperkt bleef tot de overlevenden zelf, maar dat ook kinderen van reeds overleden slachtoffers er recht op hadden, dat er in de gemeenschap werd geïnvesteerd en dat groepen geïncorporeerd werden die eerder geen erkenning hadden gekregen. Het restitutedebat was uiteindelijk de sleutel tot de integratie van volgende generaties en de grotere gemeenschap in het herstelproces. Daar waar de restitutiemaatregelen families en de Joodse gemeenschap dichter bij elkaar hebben gebracht, daar worden de procedures ook als meer geslaagd ervaren. Maar zij kunnen families ook uit elkaar drijven.

Een bredere opvatting van erkenning zien wij ook in het debat over het slavernijverleden. Dit wordt onder andere zichtbaar in de CARICOM claims: claims vanuit het Caribisch gebied gericht aan Europese landen zoals Nederland, die niet alleen om herstelbetalingen vragen maar ook een brede notie van herstel hanteren. Het individu kan alleen herstellen als de leefomgeving is hersteld. Dat begint met het erkennen en het structureel

adresseren van de koloniale erfenis in onze samenleving. Dat gaat voorbij aan een beperkte slachtoffergerichte aanpak, richt zich op de maatschappij als geheel en vraagt om het veranderen van structuren die onrecht en ongelijkheid in stand houden. Herstel betreft meer dan de genezing van het individu, het gaat ook om het herstel van sociale relaties.

Terwijl het publieke debat zich vaak op financiële compensatie focust, is deze nauwe blik misleidend. Geld is een symbolisch instrument en het gaat bij de vraag om erkenning (bijna) nooit om het geld zelf. Geld aannemen is voor velen zelfs een morele uitdaging: het wordt geassocieerd met de afsluiting van een proces, terwijl het vaak als een begin wordt ervaren. Dat onderstreept opnieuw dat excuses en compensatie niet de laatste stap zijn, maar een onderdeel van een veel breder maatschappelijk proces.

Herstel betreft meer dan de genezing van het individu, het gaat ook om het herstel van sociale relaties

Pleidooi voor een meer relationeel perspectief

De voorbeelden hierboven laten zien dat het erkenningsvraagstuk vaak te beperkt wordt besproken: verantwoordelijkheid voor herstel wordt bij het individu gelegd en de sociale relaties waarin individuen kunnen herstellen (familie, dorp, gemeenschap, instellingen) worden buiten beschouwing gelaten. Het is belangrijk om meer oog te hebben voor dit relationele perspectief: ook voor de instituties die bepalen welke erkenningsinstrumenten worden toegepast en welke worden onthouden.⁵ Het is namelijk de overheid, de wet, of de instituties zoals defensie of de gezondheidszorg, die bepalen welke soort erkenning wordt gegeven en welke niet. Het zijn meestal niet de slachtoffers die bepalen wat erkenning is, terwijl samenspraak en een participatief proces door hen juist als uiterst belangrijk worden ervaren.

Erkenning in de spreekkamer van de psycholoog is niet genoeg: erkenning in de publieke ruimte is namelijk ook nodig om in de gezondheidszorg effectief te kunnen behandelen. Erkenning in de rechtszaal is echter ook niet genoeg. Net als de psychologiserende traumacultuur werkt ook de juridische claimcultuur van nu individualisering in de hand. Daardoor ontstaat het gevaar dat we het structurele en institutionele karakter van onrecht, dat als uiterst kwetsend kan worden ervaren,

miskennen. Rechtszaken geven aandacht aan exceptionele gevallen van geweld, maar minder aan de structurele kant van geweld en de verantwoordelijkheid van de betrokken instituties daarin.

Om beter zicht te krijgen op hoe erkenning functioneert en waarom veel slachtoffers - ondanks de erkenning die zij hebben gekregen - zich nog miskend voelen, evalueert mijn nieuwe onderzoek *The Dialogics of Justice* de kwaliteit van de 'dialogoog' in lopende erkenningsprocedures. Centraal staat de vraag: voelen mensen zich in hun behoeftes gehoord? En zo niet, waar zijn zij naar op zoek? We onderzoeken de civiele rechtszaken van slachtoffers van milieuschade, vredesmissies, misbruik binnen de kerk en koloniaal geweld. Terwijl onderzoek naar erkenning zich voornamelijk richt op de slachtoffers, betrekken wij ook hun families en de aangeklaagde instituties in het evaluatieproces, om voorbij een geïndividualiseerde naar een meer relationele slachtofferbenadering te gaan. Als erkenning gaat over het herstel van sociale relaties ('het web') moeten we ook deze relaties zowel in het verleden als in het heden meer onder de loep nemen. Bij overheden, instellingen en de rechtbanken liggen ontzettend veel claims om erkenning, wat het belang van nieuw onderzoek onderstreept. Ik hoop dat ons onderzoek de komende tijd nieuwe antwoorden kan formuleren op de vraag hoe we erkenning een relationele dimensie kunnen geven, en hoe overheden, instituties en instellingen een dergelijke (meer inclusieve) erkenning zouden kunnen bevorderen.

REFERENTIES

1. Jolande Withuis (2002) *Erkenning. Van oorlogstrauma naar klaagcultuur*, Amsterdam: De Bezige Bij.
2. Christiaan Ruppert (2015) Nederlandse akkoorden in 2000 over Joodse oorlogstegoeden. *BMGN - Low Countries Historical Review*, 130(3), 50-71, 63. DOI: <http://doi.org/10.18352/bmgn-lchr.10103->>
3. Nicole Immler (2018) Hoe koloniaal onrecht te erkennen? De Rawagede-zaak laat de kansen en grenzen van rechtsherstel zien. *BMGN - Low Countries Historical Review* 133(4), 57-87; <https://www.bmgn-lchr.nl/articles/10613->>.
4. Nicole Immler (2012) Compensation Practices and the Dynamics of Memory: A Trans-Generational Approach. In: Anja Mihr (ed.), *Transitional Justice: Between Criminal Justice, Atonement and Democracy. SIM Special 37*, Utrecht, 154-183.
5. Melissa Sebrechts, Evelien Tonkens, Christian Bröer (2018) Rituals of recognition. Interactions and interaction rules in sheltered workshops in the Netherlands. *European Journal of Cultural and Political Sociology* 5(4), 455-475.